

NARATIV ȘI DESCRIPTIV: FORME ALE COLABORĂRII TEXTUALE. CÂTEVA CONSIDERAȚII TEORETICE

Lăcrămioara BERECHET
Universitatea „Ovidius” din Constanța
Alina BUZATU
Universitatea „Ovidius” din Constanța

Abstract: *Our paper glosses upon some important terms of the contemporary metadiscourses: genre / type / sequence, narrative / descriptive. The aim of the our theoretical excursion is to discriminate the syntactic organization of the narrative and descriptive sequences and discuss their specific functions and forms of textual collaboration.*

Key terms: *genre, type, sequence, narrative, descriptive.*

Genul este unul dintre conceptele dăruite cu amplitudine semantică multidisciplinară. Filozofii științei, gramaticienii sau teoreticienii discursului nu-i pot nega relevanța – și nu doar în câmpul literaturii și artei, ci în istoria cogniției umane chiar. Istoricii și teoreticienii literari de diferite școli și mode nu îl pot dezlipi de ideea de literatură: și când este repudiat, considerat un atavism, genul subzistă în mentalul cercetătorilor și minților simple, ca un reflex condiționat a cărui pierdere ar putea afecta chiar experiențele de înțelegere.

Dacă de-a lungul (prea) multor secole artefactele literare au fost evaluate prin triada epic / liric / dramatic, este meritul secolului al XX-lea de a fi propus, plecând de la formalizările lingvisticii saussuriene, o altă perspectivă. Formaliștii ruși, fondatorii de drept ai teoriei literare ca disciplină, au considerat imperios necesar să repună în discuție problema genului; deși soluțiile pe care le găsesc au formulări precare, intuițiile sunt corecte, pentru că aceștia leagă genul de procedee, văzute ca un soi de prefabricate lingvistice, kituri de construcție utilizate în fel și chip, complex sau primitiv, de diverși vorbitori. Ideile formaliste, sublimite și reelaborate de structuraliști – naratologi, în mod particular - și semioticieni au traversat secolul al XX-lea, însă spațiul de recristalizare conceptuală cu adevărat decisiv este cel al lingvisticii textuale, în care cercetători precum Jean Michel Adam găsesc soluții teoretice care sunt, în același timp și pline de bun simț critic și cu un grad înalt de specializare.

Parantetic, trebuie spus că orice problematizare a ideii de gen are în premisă definiții ale ideii de literaritate. De la Gérard Genette preluăm paginile cele mai subtile, informate și întrepide despre relația dintre gen și „esența” faptelor literare, literaritatea¹. Prima categorie în care este „turnată” literaritatea este cea de ordin esențialist: anumite texte au un soi de aură literară, care le însoțește în toate împrejurările și este perceptibilă pentru toate epocile și comunitățile de cititori. Modul esențialist înseamnă intrarea în literatură prin renunțarea la funcțiile obișnuite ale limbajului, în baza unui contract paradoxal de iresponsabilitate mutuală, în numele căruia utilizatorii de discurs acceptă că enunțurile pe care le schimbă nu sunt nici adevărate, nici false sau mai curând sunt și adevărate și false în același timp. Prin acest contract enunțurile se închid într-o formă de care devin inseparabile și se separă de lume, instituind o pseudo-referință, a unei denotații fără denotat. Cea de-a doua categorie discutată de Genette este literaritatea de ordin condiționalist, care dă prioritate *criteriul formal* (sau *rematic*, cu un termen pe care Genette îl găsește mult mai oportun): literatura este o problemă de limbaj, este

¹ În ansamblul operei sale teoretice, Genette inovează profund investigația teoretică despre gen, inventând și un sinonim pentru acesta, care a făcut carieră: arhitect. Trilogia sa (*Introduction à l'architexte*, Paris : Seuil, coll. « Poétique », Paris, 1979 ; *Palimpsestes : La Littérature au second degré*, Paris : Seuil, coll. « Essais », Paris, 1982 ; *Fiction et diction*, Paris : Seuil, coll. « Poétique », Paris, 1991, lămurește sensurile unor termeni-cheie din științele limbajului precum arhitect, palimpsest, paratext etc.

dicțiune și nu seturi de teme și conținuturi de imagini privilegiate, împachetate într-un limbaj "transparent". Înainte de a închide paranteza, adăugăm că cele două puncte de vedere trebuie aduse la un numitor comun, întrucât fiecare are calități și defecte: nici teoriile esențialiste nu sunt capabile să accepte că literatura poate fi altceva decât o listă de texte canonice, nici teoriile condiționaliste nu se pot disculpa de "orbirea" față de lipsa calității estetice a unor texte care cer să intre în spațiul literaturii.

Complinirea pragmasemantică a conceptului de gen, precum și a sinonimelor din ce în ce mai tehnicizate care au urmat se datorește unei lungi serii de cercetători - cum ar fi B. Tomașevski, Tz. Todorov, K. Viător, KW Hempfer, A. Fowler, C. Bremond, G. Genette, A. Kibédi Varga, P. Larivaille, W. Labov, JM Schaeffer, J. Fontanille, JM Adam, F. Rastier, D. Maingueneau, P. Meijer, J.-M. Caluwe, A. Petitjean *et alii*. După repetate încercări de-a lungul secolului al XX-lea, atacul final asupra teoriilor clasice este dat în domeniul analizei discursului, o școală lingvistică a anilor '70 care ne ajută să scăpăm de iluziile imanentiste moștenite de la structuralism. Convertind conceptul de la scara literaturii la scara discursului uman, lingviștii textului înlocuiesc genul cu tipul, insistând că aceste noțiuni teoretice nu se suprapun. Pentru lingviștii textului, tipurile sunt forme de organizare textuală globală și abstractă, deci stabile, neschimbate și recuperate, bazate pe unele universale cognitive și manifestate în moduri variabile, în diferite scenografii istorice și culturale; aceștia demonstrează ceea ce mulți dintre cei atenți știau deja: că atunci când atribuim un text unui gen, renunțăm la mari bucăți de text, reținând doar acele părți masive care se conformează unui tip. Un text nu este o manifestare continuă a genului / tipului, nu este o pastă omogenă a semnelor, ci o concatenare a secvențelor cu o construcție sintactică și funcție semiotică diferită. Încă o dată, criteriul cantitativ prevalează, fără a oculta complet criteriul calitativ.

Teoria cu cea mai mare vizibilitate și eficiență didactică este cea a lui Jean Michel Adam, cel care identifică cinci tipuri: narativ, descriptiv, argumentativ, dialog, explicativ. Programul său de cercetare, gândit colaborativ (cu Françoise Revaz, P. Fontanille etc.) focalizează conceptul mult mai eficient teoretic de *secvență textuală*. În ciuda diferențelor de abordare, lingviștii textului cad de acord asupra a două idei fundamentale: 1. un text nu este actualizarea unui singur tip, ci o țesătură de secvențe adică de strategii constructive diferite, împletite rizomatic; 2. această țesătură de secvențe nu este rezervată doar literaturii, ci este materialul din care se croiește limbajul uman în ansamblul său (idee care ne parvine prin Bahtin din anii '50 și Foucault). Atașarea unei secvențe / text la un tip se bazează pe o listă de verificare pe care pot fi găsite multe dintre următoarele categorii de criterii (fiecare teoretician își scrie propria listă): modalitățile socio-istorice care dau expresie specifică imaginarului unei epoci; opțiunile enunțiative care se referă la statutul real / imaginar / simulat al enunțatorului; efectul intențional al textelor; schemele canonice care vădesc organizarea formală; conținutul tematic, care se referă la trăsăturile semantice ale textelor, pe care Rastier le botează "moleculele semantice" etc. Aptitudinile critice de a discrimina constituenții specifici fiecărui tip de secvență fac diferența între un cititor mediocru, cel care glisează peste suprafața textului, păstrând doar sensuri denotative și cititorul emancipat, activ, care cere acces la nivelurile profunde ale textului și, foarte important în ordinea argumentului nostru aici, capabil să reia algoritmul constructiv încorporat. Aceste abilități pot fi măsurate și formate. Pentru a face cititorul să vadă mișcările strategice specifice ale textului, pentru al face să devină conștient de procedurile, metodele și tehnicile prin intermediul cărora este organizat conținutul, acesta este un obiectiv esențial al noilor scenarii interpretative pe care le discutăm aici. Este adevărat că unii cercetători mărturisesc teama că aceste „arestări” de conținut în proceduri ar putea ucide bucuria estetică. Aici o explicație liniștitoare poate fi cea a lui Umberto Eco: orice formă umană de înțelegere (reală sau ficțională) operează cu schemă conceptuală; bem apă, dar dacă vrem să înțelegem ce este apa sau să comparăm apa cu alți constituenți chimici, o reducem la o formulă. Nu putem sublinia suficient ideea că într-un text repertoriul semantic nu există per se.

Procedurile, strategiile care se intersectează în diferite secvențe sunt elementele – dicțiunea, ar fi spus Genette – sunt cele care dau identitatea unei ficțiuni (precum și oricărei producții discursive umane).

În anii '80, teoriile lingvisticii textuale sunt recodificate de cognitiști. De la Wittgenstein și evoluționiști, aceștia rețin ideea de asemănare de familie. Proiectând asupra producțiilor discursive prezumția viului, aerul de familie înseamnă partajarea unei ADN : vorbirea umană „trăiește” din zestrea de structuri general-antropologice ce ne parvin sub forma narativului, descriptivului, dialogalului etc. Textele seamănă unele cu altele și reproduc trăsăturile părinților (relația cu părinții fiind reprezentată sub forma unei proporții dintre genotip și fenotip), chiar dacă se poartă ca niște copii neascultători. Pentru cognitiști, tipurile sunt arhitecturi cognitive care grupează seturi de proceduri, actualizate într-un text printr-o listă de proceduri sau instrucțiuni, organizate precum pașii unui algoritm. Fiecare procedură este autospeculară și autopoietică, în sensul dat de Humberto Maturana și Francisco Varela și ajustat de Niklas Luhmann și Jerome McGann². În aceeași cheie, un guru al sociocognitivismului, Teun van Dijk, pune problema genurilor / tipurilor textuale la nivelul superior al discursului, nu doar în spațiul ficțiunii literare. Pentru acesta, instrucțiunile de gen sunt autopoietice, își conțin legile de funcționare, dar au funcție de agenți culturali (inteligenti), pentru că transportă convingeri culturale³. Dacă studiul literaturii ne educă înțelegerea genurilor literare, interacțiunile sociale ne învață să recunoaștem categoriile care generează o situație discursivă – identificarea actorilor, a rolurilor, discriminarea formelor de enunțare, măsurarea variațiilor de stil și registru etc., fiindcă enciclopediile minților noastre (discrete, dar mereu cu noi) rulează permanent specificații de gen. Este important să subliniem, din nou, o idee care fundamentează excursul teoretic de față : toate textele sunt o țesătură rizomatică de strategii și tehnici diferite, care funcționează ca instrucțiuni încastrate în materialul lingvistic. Insistând asupra ideii că interpretarea nu se limitează la *ce* înseamnă un text, ci se ocupă, esențial, și de *cum* înseamnă, *cum* își produce sensurile, lucrarea de față își propune să scrie un raport (inevitabil incomplet) asupra a ceea ce teoriile actuale asupra interpretării de text numesc secvență narativă și, respectiv, secvență descriptivă.

Narativul. Dacă ne întrebăm din ce este făcut narativul, găsim răspunsuri consistente la Jean Michel Adam. Interesat – din 1981 până în acest moment – de redefinirea conceptuală a secvenței narrative (redefinire care separă naratologia „clasică” de elaborările ulterioare), teoreticianul arhivează cele mai importante definiții ale noțiunii, reliefându-i „tresă” de sensuri. Premisa noțiunii este de găsit, desigur, în *Poetica* lui Aristotel, în care o acțiune „întreagă” se desface în „expozițiune”, „nod” / complicare și „deznodământ”. *A înnoda / a deznoda* este un cuplu de gesturi care arată că un eveniment este o proeminență a suprafeței textuale, un moment în care materialul are o granulație mai densă. Pe terenul structuralismului canonic, definițiile secvenței narrative se bazează pe propoziții ca unități lingvistice. De exemplu, Todorov statuează că o secvență narativă constă (întotdeauna și doar !) din 5 propoziții ; dacă sunt totuși mai multe, acestea sunt constituenți secundari. Miza înțelegerii unui text este determinarea numărului de secvențe – sau a numărului de mișcări ale textului – însă, precum mulți naratologi, Todorov nu este în stare să găsească altceva decât criterii empirice, intuitive de izolare a unei secvențe într-un întreg (acesta spune că cititorul recunoaște intuitiv secvența ca un întreg). Claude Bremond duce mai departe aceste idei, introducând ideea de posibilitate în scenariile

² Trei cărți trebuie citate în acest sens: studiul fundamental al lui Maturana și Varela (*Autopoiesis and Cognition : the Realisation of Living*, Springer Science, and Business Media, 1973), apoi strălucita carte a sociologului Niklas Luhmann, *Arta ca sistem social (Art as a Social System*, Stanford; Stanford University Press, 2000), precum și cea a lui McGann, *Condiția textuală (The Textual Condition*, Princeton University Press, 1986).

narative : fiecare eveniment este un moment de disjuncție binară, care impune o opțiune, o alegere a unui parcurs sau a altuia. Sintetizând și utilizând creativ înțelegerile conceptuale ale lui Propp, Bremond, Greimas, Larivaille et alii, sociolingviștii construiesc un model substanțial al secvenței narative, care conține, în teoriile formulate în 1969 de Labov și colaboratorii săi, cinci elemente (1. *Orientare*. 2. Complicare 3. *Evaluare* 4. Rezultat 5. *Coda*), iar, trei ani mai târziu, în 1972, 6 elemente (1. *Rezumat*. 2. *Orientare* 3. Complicare 4. *Evaluare* 5. Rezultat 6. *Coda*). Termenii în italic desemnează pentru Labov „propozițiile libere”, cu o încărcătură pragmatică mai mare decât celelalte.

Încă din primele sale studii, Teun van Dijk vede noțiunea de secvență narativă care operatorul care mediază relația dintre propoziție și nivelurile textuale superioare. În anii '90, van Dijk renunță noțiunea de *secvență* în favoarea celei de *suprastructură*: o structură globală similară unei scheme, care, spre deosebire de macropropoziție, nu definește un conținut global, ci mai curând o formă globală de enunțare, actualizată, precum în sintaxă, în termenii unor categorii. În sfârșit, Jean Michel Adam dă expresie propriilor sale teorii în perspectiva psihologiei cognitive și a psiholingvisticii. Pentru acesta, orice secvență (deci și cea narativă) dă seamă de o structură relațională, o „schemă textuală” aflată pe un nivel intermediar între propoziții și organizarea macrotextuală. O secvență implică două niveluri compoziționale, cel al propozițiilor (care se grupează într-un număr finit de macropropoziții) și cel al macropropozițiilor. Din rațiuni de eficiență, prototipurile de secvență cu care lucrează Adam corespund celor 5 operații cognitive și pragmatice fundamentale : a povesti, a descrie, a argumenta, a dialoga și a explica. În ce privește secvența narativă, Adam o figurează din cinci macropropoziții (1. Situație inițială. 2. Nod. 3. (Re)Acțiune sau Evaluare 4. Deznodământ 5. Situație finală), două în oglindă și un moment central, care este decisiv pentru distingerea unei organizări cronologice oarecare de o construcție narativă.

Descriptivul. Pentru a distinge descrierea (sau descriptivul, în terminologia tehnicizată actuală) de narativ, este suficient doar simțul comun, e drept, educat cultural. Simțim, fără a fi conduși de un model teoretic, că narațiunea este o mișcare înainte, oprită de descriere, care pare să se organizeze altfel. Când citim teorie literară, aflăm că narațiunea este o succesiune de informații în mers, iar descrierea o excrescență perpendiculară, organizată deci pe verticală, asemenea textului poetic. Secvența descriptivă este un inventar de lexeme, o rețea verbală organizată în jurul unui *cuvânt-temă* sau *cuvânt-titlu*, care funcționează metonimic. Acest cuvânt poate fi plasat la începutul textului – caz în care asumă rolul de orientare semantică a cititorului, sau poate apărea la sfârșit, obligând lectura să își reevalueze parcursul inferențial. Colecția de elemente grupate în jurul centrului tematic nu este nici neutră, căci conține punctul de vedere al descriptorului, nici completă, fiindcă reprezintă lingvistic doar fragmente de realitate, „lipite” laolaltă, vecinătăți care provoacă imaginația.. Spațiul de semnificație al descrierii, configurat prin cuvântul-titlu, este umplut de termeni organizați ierarhic, hiponime ce alcătuiesc un nomenclator și care garantează lizibilitatea secvenței. Selecția termenilor din nomenclator depinde de contractul cognitiv pe care descriptorul îl propune în raport cu obiectul descris – selecție reglată de legile sociale, culturale, epistemice, estetice etc. pe care un descriptor le recunoaște drept coordonate ale perspectivei sale despre lume. Descrierea își afirmă diferența specifică și se delimitează de narațiune prin mișcări specifice: utilizând privirea cuiva, a naratorului sau a unui actor, împrumutând vocea cuiva sau simulând o serie de gesturi care conduc la realizarea obiectului descris. Cei care cunosc teoria lui Jean Michel Adam recunosc aici cele trei verbe care comandă tipurile de descriere: A VEDEA, A SPUNE, A FACE.

Secvențele descriptive asumă diverse funcții în raport cu scenariul narativ: funcția matică, prin care se injectează în text o cunoaștere, fie aceasta specializată, științifică, tehnică, experiențială; funcția mimezică, care construiește reperele spațio-temporale și desenează personajele; și, cea mai complexă, funcția semiozică, prin care se suprascrive o informație simbolică. Primele două funcții asigură liniile de coerență textuală, în timp ce funcția semiozică dă „volum” pragmatic sensurilor. Jean Michel Adam inventariază și cele patru subtipuri descriptive din devenirea formelor de literatură; descrierea ornamentală, cea expresivă, cea reprezentativă și cea productivă. Dacă ar trebui să alegem subtipul cel mai nuanțat și cel mai bine reprezentat, acesta ar fi cel al descrierii reprezentative, legat fundamental de poeticile realismului.

Observam anterior că diferențele dintre secvențele narative și cele descriptive sunt la îndemâna chiar a unui cititor neinițiat. Nu este o întâmplare că un consumator leneș sau dezinteresat de literatură poate sări, cu suficientă precizie, peste pasajele descriptive, pentru a înghiți cu viteză evenimentele și a afla sfârșitul poveștii. Pe de altă parte, pe măsură ce experiența de lectură a unui cititor devine mai bogată, se formează gustul pentru descriptiv, care, întotdeauna când e bine făcută, îmbogățește narativul, îi dă complexitate. Secvențele descriptive nu numai că participă activ la construirea universului diegetic, dar *știi să faci* din cuvinte lucruri pe care narativul nu știe să le facă; descrierea dă acces la miezul lucrurilor, ne obligă să le privim cu atenție, ne cere să decantăm sensurile profane de cele simbolice, spune *povestea nespusă* de narativ. Dacă la nivel sintactic, secvențele narative se despart, își separă mișcările și par să fie în conflict, în subteranele textului descrierea și narațiunea colaborează. Interogațiile fără răspuns, enigma personajelor, istoria lor indicibilă, problemele ascunse, toate sunt rezolvate, în logica simbolică a textului, de către descriere. În tăcere, descrierea are un rol prodigios.

În loc de concluzii. Noțiunea de *secvență textuală*, mult mai adecvată înțelegerii noilor forme de literaritate, este esențială pentru formarea unor competențe metacritice superioare. Dacă un text are – după cum ne arată lingviștii textului și poeticienii cognitiști – obiecte semantice proeminente, așezate în prim-plan și obiecte dispuse în fundal, aceasta nu înseamnă că cele mai puțin vizibile, dispuse „în spate”, sunt mai puțin importante în termeni de informație. Iar dacă cititorii neatenți și grăbiți survolează povestea pe care o spune textul, „deselectează” obiectele din fundal și se ocupă doar de elementele din prim-plan, vor mai fi fiind și cititori capabili să se exercite cu atenție, adică *să gândească ceea ce gândesc atunci când citesc*, care își vor orienta atenția asupra elementelor marginale ale poveștii, producând lecturi deconționate, ridicate la o altă putere a semnificației.

Bibliografie selectivă

Adam, Jean Adam, *Le texte narratif*, Paris: Nathan, 1985, 1994.

Adam, Jean Michel, *Textes : types et prototypes*, Paris: Armand Colin, 1992, 2011.

Eco, Umberto, *The Role of the Reader*, Bloomington and London: Indiana University Press, 1981.

Fauconnier, Gilles, Turner, Mark, *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York: Basic Books, 2002.

Genette, Gérard, *Fiction et diction*, Paris : Seuil, 1991.

Hogan, Patrick Colm, *The Mind and Its Stories. Narrative Universal and Human Emotion*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Iser, Wolfgang, *The Fictive and the Imaginary: Charting Literary Anthropology*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993.

Kibédi Varga, Aron, *Rhétorique et littérature. Études des structures classiques*, Paris : Didier, 1970.

Maiese, Michelle. *Embodiment, Emotion and Cognition*, London: Palgrave Macmillan, 2011.

Patai, D., Corral, W.(ed.), *Theory's Empire. An Anthology of Dissent*, New York: Columbia University Press, 2005.

Schaeffer, Jean-Marie, *Qu'est-ce que un genre*, Paris : Seuil, 1989.

Stockwell, Peter, *Cognitive Poetics. An Introduction*, London – New York: Routledge, 2002.

Todorov, Tzvetan, *Poétique*, Paris : Seuil, 1968.

Turner, Mark, *The Literary Mind*, Oxford: Oxford University Press, 1966.

Van Dijk, Teun A., *Discourse and Context. A sociocognitive approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Van Dijk, Teun A., *Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.